

ГЛОБАЛНА МЕЋУЗАВИСНОСТ И ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕ ИНДУСТРИЈСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ

Abstract: Основни циљ рада је да укаже на поједине аспекте повезаности процеса деиндустријализације и глобализације током трансформације привредне структуре у постиндустријском добу. Презентовани су концепти и основне карактеристике глобализације, односно растуће међузависности на глобалном нивоу, потом примарна обележја глобализације индустрије као једне од форми манифестовања глобализационог процеса и у основним цртама су изложена разматрања утицаја економске глобализације на деиндустријализацију. Трансформација производње у савременим условима привређивања подразумева, поред других структурних промена и измену територијалне структуре производње и нови индустријски простор - развој ново индустријализованих држава, као и нових просторних форми локације производње и могућности повезивања разноврсних активности и услуга (технополиси, индустријски, технолошки, научни паркови и др.).

Кључне речи: глобализација, међузависност, деиндустријализација, глобализација индустрије, нови индустријски простор

Abstract: The main objective of this paper is to emphasize particular aspects in connection with deindustrialization and globalization processes during transformation of the economic structure in postindustrial age. Conceptions and main features of globalization are presented, i.e. growing interdependence on the global level, then primary characteristics of industrial globalization as one of the forms of globalization process, and in general some brief considerations about the influence of the economic globalization on deindustrialization. In modern economic environment, transformation of production includes, besides other structural changes, modification of the geography of manufacturing and new industrial space – development of the newly industrializing countries, and new spatial forms of production allocation and possibilities for linking of various activities and services (technopolis, industrial, technology and science park, etc.).

Key words: globalization, interdependence, deindustrialization, globalization of industry, new industrial space

Увод

Савремени свет карактерише деловање развојних мегатрендова који представљају „међусобно условљене процесе економских, политичких, технолошких, демографских, социјалних и културних промена” (Дерић, Б. и др., 2001: 227). Развојем информационо-комуникационих технологија последњих деценија (ICT техно-економска парадигма) инициран је развитак постиндустријског доба, односно друштва које је, према М. Грчићу и Н. Слукa (2006: 9-10) „први и можда најзначајнији мегатренд у процесу глобализације”. Говорећи о карактеристикама овог друштва, као прву карактеристику аутори истучу формирање глобалног економског простора, као другу – процес убрзане урбанизације становништва и развој урбаног друштва у развијеним и у мање развијеним државама, као трећу – интернационализацију различитих токова капитала, сировина, радне снаге, добара и услуга, информација и иновација, и као четврту – формирање и јачање организационих

* мр Радмила Милетић, истраживач-сарадник, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд.

У раду су презентовани резултати истраживања у оквиру Пројекта 146011, који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој.

и управљачких система на глобалном плану, што повратно делује на смањење значаја државе и постојећих механизма и институција управљања. Деловање мегатрендова, посебно глобализације економских кретања, евидентно је кроз промене у међународној подели рада, а у моделу новог светског поретка доминирају транснационалне компаније (ТНК) чије је функционисање базирано на растућој међузависност. Опстајање на глобалној сцени неминовно подразумева преструктурирање привреде развијених али и мање развијених држава на различитим нивоима (територијалном, организационом, технолошком, секторском, гранском). На том „путу“ запажену улогу има процес деиндустријализације чији су ефекти видљиви и кроз еволуцију производње у географском смислу, односно дисперзију, релокацију, као и концентрацију у појединим просторним целинама. Расправе о повезаности деиндустријализације и глобализације крећу се у различитим правцима (од индиректне повезаности до наглашавања директне корелационе везе). О појединим аспектима тог односа биће речи у раду, уз претходно указивање на основна обележја глобализације.

Глобализација – концепти и обележја

Утемељена на ефикасном коришћењу ресурса и иновација, глобализација обједињује процесе економске трансформације, технолошке модернизације и остале видове преображаја друштва. Процес глобализације карактеристичан плурализам у приступу, теоријама, димензијама, аспектима истраживања¹. Систематичан преглед расправа о глобализацији обједињен кроз концепте проучавања три школе презентује D. Held са сарадницима у књизи *Global transformations...* (1999: 2-10):

- први концепт обједињује „*хиперглобалисте*“ (нпр. Ohmae, K.) који су посвећени идеји о свестраном глобализационом процесу, „свету без граница“ где су националне државе потчињене глобалном тржишту и технолошком прогресу што разграђује њихов суверенитет и делује на трендове развоја у градовима и регионима;
- други концепт обједињује ставове „*скептика*“ (нпр. Hirst, P., Thompson, G.) који сматрају да је глобализација успостављена још крајем XIX века, да је данас светска економија већ фрагментирана, а да ће ускоро бити реорганизована на неколико главних међународних регионалних блокова (као што су EU, NAFTA и др.) који ће показати интензивнију унутрашњу него спољашњу повезаност и зависност;²

¹ Коегзистенција различитих тумачења глобализације, често подељена мишљења и бројне научне расправе одраз су вишедимензионалности и дуге историје процеса који је временом мењао облик, интензитет, домет, иницијалне покретачке силе итд. Изузетан опсег и дубина транснационалних интеракција (производних система, финансијских трансфера, информација, радне снаге...) присутних у савременом свету су, према S. Santos-у (2002: 1) навели поједине ауторе да ову појаву назову „глобализацијом“ (Featherstone M., Giddens A., Albrow M., King E.), „глобалном формацијом“ (Chase-Dunn, C.), „глобалном културом“ (Appadurai A., Robertson, R.), „глобалним системом“ (Sklair L.), „глобалном модерношћу“ (Featherstone M. et al.), „глобалним процесом“ (Friedmann J.), „глобализацијским културама“ (Jameson F., Miyoshi M.) или „глобалним градовима“ (Sassen S.). Детаљније елаборирање глобалних процеса (карактеристике, покретачке снаге, историјски токови и друга питања) видети: Gidens A. (1996, 1998/99, 1999); Robertson R. (1992), Ohmae, K. (1990, 1995), Sassen S. (1994, 2001), Hirst, P., Thompson, G. (1996), Rosenau, N. J. (1997), Castells, M. (1989, 1996), Held, D., McGrew, A. (1999, 2000, 2007), Дерић и др. (2001), Пушић Љ. (2001), Тодоровић, М., Стојановић, Б. (2005), Грчић, М., Слука Н. (2006), Ђорђевић Д., Дабовић Т. (2007) и др.

² Полемике на тему односа глобално-регионално повезивање и даље су присутне. Да ли је реч о супротним или комплементарним процесима? Њихов међуоднос може се посматрати са позиције где један тежи унификацији и сталном тренду повезивања на светском нивоу, а други јачању и очувању специфичности мањих територијалних целина, дакле, јачању регионалних снага па и индивидуализма. Такође, регионално повезивање се може посматрати и из угла стварања услова за бољу позицију у глобалном процесу повезивања, а уједно може означавати и једну од форми испољавања глобализационих процеса. Као илустрацију наведеног, Ђорђевић и Дабовић (2007: 167) говорећи о неравномерности мондијализације и с тим у вези о процесима европске интеграције цитирају М. Кастелса „Европска интеграција је, истовремено, реакција на процес мондијализације и њен најнапреднији израз.“ О односу глобализације и регионализације Тодоровић и Стојановић (2005: 167) наводе да „у актуелној етапи укупног развоја доминирају, на први поглед, два антиподна феномена и процеса:

- трећи концепт обједињује „*трансформисте*“ (нпр. Giddens, A.; Rosenau, N. J.) за које је глобализација савремени и уједно неизбежан феномен у којем су државе и градови претрпели дубоке промене у покушају да се адаптирају на све већу међузависност.

Поред поменутих, Грчић, М. и Слука, Н. (2006: 7-8, 16) указују и на четврто гледиште названо „*клиничка теорија*“ која тежи хуманијем и демократском лику глобализације, односно „са позиција *критичког универзализма* гради визију глобалних процеса који се не остварују у режиму формирања јединственог (тоталитарног) „светског поретка“, већ у режиму супротстављених тенденција универзализма и регионализма, интернационалне солидарности и националне самобитности“. Исти аутори презентују осам димензија глобализације (према Taylor, P., Flint, C., 2000): финансијску, технолошку, економску, културну, политичку, еколошку, географску, социолошку глобализацију указујући на њихову међусобну везу. Од поменутих, најзначајније су економска, политичка и културна глобализација. Економска глобализација односи се на експанзију и интензификацију међународне трговине и инвестиција, политичка на организацију транснационалног управљања и контролних институција, дифузију либералне идеологије и институционалних форми, а културна глобализација на ширење западног, пре свега америчког система вредности, идеја, културних навика и сл. Са позиција системског приступа, глобализацију дефинишу „као процес трансформације географског омотача у целовит системски организам, који функционише по специфичним, само њему својственим законима, који услед дејства синергетских ефеката несводив на законе функционисања подсистема, елемената или других блокова који улазе у његов састав”.

Као интегрисани економски, социјални и политички феномен заснован на ефикасном коришћењу ресурса и иновација, глобализација представља нови дугорочни мегациклус структурних промена и прилагођавања новом светском поретку (Пушић, Љ. 2001). Успостављањем новог поретка подразумева другачији начин функционисања светске привреде - у оквиру међународних организација и институција (IMF, WTO и др.), путем регионалних интеграција (EU, NAFTA, ASEAN и др.) и путем мреже транснационалних компанија. Кроз повезаност и међузависност националних привреда, глобализација у којој су економска ефикасност и конкуренција покретачка снага, а профит и увећање капитала основни циљ (Maksimović S., 2001: 32), подстиче спајање и хомогенизацију различитих друштава, али их истовремено поларизује и изазива диференцијацију простора, доводећи у питање опстанак идентитета, традиционалних вредности и сл. Подржана убрзаним темпом технолошких промена, либерализацијом цена и трговине и растућим значајем наднационалног управљања, глобализација је изложила националне економије интензивној конкуренцији знатно више него икада раније. Такође, глобализација није нова појава и процес већ наставак дуготрајног процеса који током времена мења интензитет и форме, односно манифестационе облике. Ђорђевић Д. и Дабовић Т. (2007: 171) указују да у избору територија за инвестирање „нека места су успешнија од других чиме се ствара нова неравнотежа у просторном развоју, са социјалним и другим проблемима који се потом морају решавати у политичкој сфери“.

Разматрајући глобализацију кроз различите моделе (постмодерног друштва, новог светског поретка, економског развоја, урбаног развоја), Грчић и Слука (2006: 17) такође наглашавају њену територијалну неравномерност. У зависности од степена укључености у глобализациони процес могу се издвојити: *центар глобализације, периферију и полупериферију глобализације*³. Тако су водећи „глобални играчи”: САД, ЕУ и Јапан, а појављује се и низ новоиндустријализованих држава међу којима се истичу азијски „Мали

глобализам и регионализам, односно глобализација и регионализација“... уз наглашавање да „иако глобализација, у основи, има изражено врло снажно својство центрипеталности, а регионализација центрифугалности, оба процеса су у веома високом степену позитивне међузависности, односно један процес подстиче други.“

³ J. Friedmann је проширио теоријски модел центар-периферија на глобални ниво просторне организације, према Грчић и Слука (2006: 17).

тигрови”- Тајван, Јужна Кореја, Хонг-Конг, Сингапур и „Велики тигрови”- Кина, Бразил, Мексико, Индија, Нигерија. Прелазак са система масовне на систем флексибилне и диверзификоване производње и акумулације представља крупну промену у структури светске привреде. Тиме је иницирана и наглашена специјализација не само производње него и услужних активности. Пресељење капитала у подручја са мањим трошковима производње, дакле у периферне, мање развијене државе света због низа погодности (коришћења јефтине и обилне радне снаге са могућношћу развоја капитално и радно интензивних индустрија, одсуства строгих еколошких прописа или захтева и др.) створило је услове убрзане индустријализације праћеном интензивном урбанизацијом. Иако је „глобализација најизраженија у економској сфери (у производњи, тржишту новца, инвестицијама и читавом спектру услужних делатности), а потом и у култури и политици, њене последице изражене су како на глобалном тако и на локалном нивоу” јер су „главни носиоци процеса глобализације урбани системи” (Тошић, Д., Крунић, Н., 2005: 138). Такође, глобализација веома снажно утиче на промену окружења у којим државе функционишу и „доприноси убрзаном ритму мењања слике кључних региона и градских агломерација света” (Дерић и др., 2001: 226).

Истражујући утицај економске глобализације у урбаним срединама, С. Сасен открива дубоке промене у географији, саставу и институционалној структури глобалне економије (Sassen, S. 1994: 10-18). У вези с новом географијом, наглашава јачање осе Исток-Запад кроз пораст инвестиција и трговине унутар тзв. тријаде САД, Западне Европе и Јапана. Нову географију карактеришу и директне стране инвестиције усмерене ка државама Латинске Америке, потом на источну, јужну и југоисточну Азију. У институционалној структури, реч је о доминацији банкарских и међународних услуга, а ТНК постају важан елемент заједно с глобалним финансијским тржиштима и транснационалим комерцијалним блоковима. Те промене допринеле су стварању нових стратешких локација у светској економији: спољнотрговинских зона, оф шор (off-shore) финансијских центара и глобалних градова. Формирање светских градова је процес у којем глобална економија (производња, коришћење ресурса, финансијске трансакције) трансформише градску социјалну, економску и физичку димензију, фокусирајући се на развој „командних и контролних функција“ у великом урбаном подручју. И док се поједини градови специјализују у одређеним типовима производње, маркетинга, финансијских и других услуга, у другима се формира комплексна структура активности. Уједно, тржишна конкурентност утиче на преобликовање хијерархијске структуре ових градова стварајући значајне поларизационе ефекте⁴.

Деиндустријализација и постиндустријско друштво

На прагу новог миленијума, карактеристичном по отвореном економском тржишту, укључивање у савремене токове захтева реструктурирање привреде, а као прве

⁴ Формирање „светских или глобалних градова“ и нове урбане хијерархије на глобалном нивоу предмет су обимних истраживања од 80-тих година прошлог века, међу којима се издвајају радови: Friedmann, J., Wolff, G. (1982). World City Formulation: An Agenda for Research and Action. International Journal of Urban and Regional Research, No. 6; Friedmann, J. (1986). The World City Hypothesis. Development and Change, 17; Knox, P.L. Taylor P.J. eds. (1995). World Cities in a World System. Cambridge University Press; Sassen, S. (1991/2001). The Global City: New York, London, Tokyo. Princeton University Press; Sassen, S. (1994). Cities in a World Economy. Thousand Oaks; Hall, P. (1996). The Global City. International Social Science Journal, Special Issue No. 147; Castells, M. (1989). The Informational City. Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process. Oxford, England; Cambridge, Massachusetts: Blackwell; Castells, M. (1996-98). The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. I-III (1998, 2000, 2003 editions). Blackwell, итд.

Допринос разумевању и упознавању географске научне јавности на простору Србије са овом тематиком дали су Б. Дерић са сар. (2001), а нарочито Грчић М. и Слука Н. монографијом „Глобални градови“ (2006) којом указују на интегралност глобализационих процеса, развој теорије, значај и хијерархију светских градова, с посебним освртом на градове Европске Уније.

кораке на путу ка постиндустријском друштву, истраживачи различитог профила истичу процесе деиндустријализације и терцијаризације. Трансформација система привређивања у развијеним земљама света, преласком од индустријске производње ка развоју и диверзификацији терцијарних делатности експанзијом развоја разноврсних пословних и финансијских услуга (терцијаризација), изазвала је значајне промене у структури запослености - нагло смањење запослених у индустрији (деиндустријализација). Тиме је деиндустријализација постала препознатљиво обележје привредне структуре развијених држава света током друге половине прошлог века, а изостанак инвестирања у производно-прерађивачке секторе имало је и негативне економске и социјалне последице у подручјима где је овај процес био веома изражен (на удару су се нашле економије индустријски моноструктурног карактера). Појачан је проблем ширења депресираних подручја, односно региона и урбаних агломерација суочених са високим стопама незапослености и технолошке застарелости⁵.

Глобална међузависност у постиндустријском друштву манифестује се регионалним економском интеграцијама, трансфером технологије и знања, растом светске трговине, новим односом према сировинама, док су карактеристике преструктурирања производње еколошизација производње, нови материјали, високе технологије, повезивање система „наука – технологија – производња“, стварање технолошких паркова, врхунска организација производње и др. (Грчић, М. 2007). Ова обележја рефлектују се кроз различите структурне трансформације, као што су: *повећање обима производње и асортимана робе*, промена *структуре запослених* - смањење запослених у секундарном сектору те пораст запослених у терцијарном, услужном сектору, првенствено у развијеним државама света, промена *организационе структуре* - са масовне на флексибилне производне системе (од фордизма ка постфордизму) уз стални пораст броја малих предузећа, промена *територијалне структуре* - полицентричан развој кроз дисперзан размештај и децентрализацију индустрије, с једне, и нове просторне форме, с друге стране.

Започета у развијеним државама света 60-тих и 70-тих година прошлог века деиндустријализација је дуготрајан процес промена (економских, социјалних, просторних) везаних за редуцију производних/индустријских активности на различитим територијалним нивоима⁶. Овај процес се сматра еволутивном фазом у динамици индустријског развоја и најчешће је синоним за смањење производне (индустријске) запослености, посебно опадање њеног релативног значаја у структури укупне запослености. С обзиром да деиндустријализација често подразумева и редуцију индустријских капацитета, уз бројне трансформације (организационе, гранске, технолошке

⁵ Према Дерић Б. - Регионално планирање (у рукопису) и Тошић Б. - Регионално планирање (скрипта), Београд: Географски факултет.

⁶ Проблематика деиндустријализације изазвала је знатну пажњу научне и стручне јавности у развијеним државама света, покренула је дебате о узроцима и последицама, а сложеност процеса илуструју и бројне теорије које се разликују у идеолошкој перспективи, приступу, националном и регионалном контексту, итд. Од 90-тих година прошлог века, ова проблематика побуђује пажњу и у државама бивших централно-планских привреда током транзиционих фаза ка тржишном систему привређивања. Почеди деиндустријализације везују се за колапс производних активности утемељених на експлоатацији и преради сировина, а касније су се и други области прерађивачке индустрије суочиле са значајним променама. С географског аспекта, почеди процеса се везује за индустријско језгро производног појаса у САД, осовинског појаса у В. Британији, немачки Рур и друга подручја. Детаљније: Hayter, R. (1997). The Dynamics of Industrial Location: The Factory, the Firm and the production System. John Wiley & Sons Inc; Vrišer, I. (2001): Nekateri novejši ekonomskogeografski pojmi. Geografski vestnik 73-1; Rowthorn R., Ramaswamy R. (1997): Deindustrialization – Its Cause and Implications. IMF - Economic Issues No. 10.; Rowthorn, R., Ramaswamy, R. (1999). Growth, Trade, and Deindustrialization. IMF Staff Papers Vol. 46; Rowthorn, R. Coutts, K. (2004). De-industrialisation and the balance of payments in advanced economies. Cambridge Journal of Economics, 28; Savić, Lj. (2002). Ekonomika industrije. Beograd: Ekonomski fakultet; Bluestone, B., Harrison, B. (1982). The deindustrialization of America. New York: Basic Books; Singh, A. (1977). UK industry and the world economy: a case of de-industrialisation. Cambridge Journal of Economics, Vol. 1; Caimcross, A (1982). What is deindustrialisation? in: Blackaby, F. (Ed.) Deindustrialisation, London: Pergamon и др.

структуре...), ефекти деиндустријализације у просторној структури интересантни су из више разлога. У територијалној организацији индустрије, деиндустријализација се односи на алокацију и дисперзију производње из индустријски развијених подручја (Zeković, S. 1997). Тиме се истовремено одвијају два процеса: деиндустријализација у развијеним подручјима (било да је реч о државама, регионима, градовима, индустријским центрима) и нова индустријализација у мање развијеним, периферним просторима повољнијих карактеристика, пре свега с јефтинијом радном снагом, могућностима трансфера технологије и знања и др. (Милетић, Р. 2003). Пораст индустријске „популације” још увек је присутан у земљама у развоју, где је привреда у фази индустријализације, док је у развијеним земљама, висок раст БДП присутан и у индустрији и услугама, али је однос запослених у укупној структури промењен.

Глобализација је умањила међунационалне баријере и трансформисала националне економије повезујући их у глобалну мрежу. С бројним страним инвестицијама расте потреба за простором намењен индустрији тј. позиционирању инвестиција. Коришћење модерне технологије у производним процесима, услугама и инфраструктури постаје витални сегмент економског просперитета појединих просторних целина, а ефикасна инфраструктурна подршка кључна компонента привлачења страних инвестиција. У савременом типу урбане економије, формираном у светским метрополама последњих деценија, Грчић и Слука (2006) указују да је „основни производни ресурс је информација, тип производне делатности је доследна обрада (processing) а базе технологије добијају изразито научно интензиван карактер”.⁷ Такође, повезују деиндустријализацију привредног комплекса градова са постфордистичким моделом организације производње „који доноси велику новину у сам начин производње, организацију рада, карактер производа и систем просторних форми делатности. У складу с тим, даља реструктуризација привреде глобалних центара иде, с једне стране, путем преноса све значајнијег дела економске делатности (материјална производња, трговина на велико, прости видови услуга итд) у друге градове, земље и регионе, а с друге стране – путем продубљивања специјализације у појединим „кључним компетенцијама”. Дакле, нове информационе технологије „створиле” су нова подручја производње мењајући локално окружење што се одражава и кроз промене на интер и интра-регионалном нивоу.

Из перспективе развоја и размештаја индустрије, С. Зековић (1997) наводи следеће карактеристике постиндустријске развојне фазе: „врло висок доходак индустрије, међузависност индустријског развоја, промене у системима организације, управљања и образовања, промене у регионалном развоју условљене новим облицима сарадње и удруживања у међудржавним оквирима, промене од радно-интензивних ка знању интензивним производним и сервисним услугама, еколошке преференције у индустријској производњи, размени и потрошњи, и глобална ефикасност коришћења ресурса”. Са аспекта тенденција развоја индустрије у светским метрополама, Грчић и Слука наглашавају међугранску поларизацију и као покретачке снаге унутар постиндустријског производног комплекса издвајају три блока индустријских грана (иноваторни, културни и услужни)⁸. Истовремено и услужни, иако доминантан сегмент

⁷ Према Иноземцев, В. Л. (2000): Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы, Москва: Логос.

⁸ Упоредујући гранску структуру индустрије Њујорка, Токија и Париза, као покретачку снагу индустрије Грчић и Слука (2006: 133-135) наводе следеће:

- први блок - „иноваторни” повезан је са сфером научних истраживања, кадровским потенцијалом и оријентисан на међународна тржишта, њему припадају „горње етаже” машиноградње (прецизно машинство), електронске индустрије (електронска опрема за информатику, телекомуникације, компјутери) и fine хемије;
- други блок - тзв. „културних” грана обухвата производњу сувенира, аудио и видео продукције, играчака, спортске опреме, графички и издавачки послови;
- трећи блок - „услужних” грана представљен прехранбеном и лаком индустријом (производња хране, пића, дувана, те конфекција - дечија, елитна, модна...)

економије светских градова, одликује поларизована структура. Функционално језгро чине банкарске и финансијске услуге, односно производне или бизнис услуге, не толико по квантитету него „квалитету персонала и нивоу територијалне концентрације” (Грчић, М., Слука, Н. 2006) док област дистрибутивних услуга (саобраћај и везе, трговина на велико и мало), социјалних и личних услуга и поред великог броја запослених, стагнира.

Као једна од манифестационих форми процеса глобализације, **глобализација индустрије** подразумева трансграничне активности везане за инвестиције, производњу, трговину и развој, односно отварање нових тржишта, експанзију технолошких и организациони предности и смањење трошкова и ризика (Savić, Lj. 2001, 2002). Истражујући глобализацију индустрије у државама ОЕЦД-а, Т. Hatzichronoglou (1999: 7-9) издвојио је следеће основне карактеристике овог процеса:

- пораст конкуренције између предузећа на домаћем и страном тржишту,
- интернационализација производње кроз токове елемената производње (капитала, радне снаге, технологије, сировина, дистрибуције) који могу бити из различитих предузећа и држава што их доводи у висок степен међузависности и повезаности,
- промењени образац међународне трговине подстицањем размене са бројним партнерима и филијалама компанија у различитим регионима и државама,
- растућа међузависност између различитих нивоа глобализације, посебно директних инвестиција, трговине, трансфера технологије и трансфера капитала.

Аутор посебно истиче две битна момента: први, трговина није више једино средство глобализације, већ су то директне инвестиције које, иако квантитативно мање, имају главну улогу у том процесу; и други, појављују се бројне неопипљиве компоненте, посебно услуге у међународним трансакцијама. Такође наглашава да се глобализација не може ограничити само на ове карактеристике, јер је реч о врло комплексном процесу.

Ни глобализација индустрије није лишена поларизационих ефеката који се могу уочити на неколико нивоа, нпр. поларизација држава по питању укључености у овај процесу, по питању обухваћености појединих индустријских сектора/трана, или сегмената производње на нивоу предузећа.

Процес савремене међународне поделе рада одвијао се у виду „активног преноса изван граница високо развијених земаља кћери компанија и филијала ТНК, убрзаног формирања нових језгара радне активности ТНК на периферији светске привреде и успостављања система центара „другог круга“ – места размештаја регионалних дирекција корпорација“ (Грчић, М., Слука, Н. 2006). Док су „мождани центар и одговарајући персонал остали у високо развијеним државама и сконцентрисали су се у највећим градовима са развијеном сфером пословних услуга, центри „другог круга“ у којима је започета значајна изградња нових предузећа, налази су се, пре свега, у новоиндустријализованим државама Источне Азије и Латинске Америке.

Посматрајући глобализацију индустрије као покушај оздрављења индустрија развијених земаља, кроз експанзију инвестиција и трговине производима, економиста Савић Ј. указује на промену модалитета наступа ТНК као носиоца индустријског развоја на иностраном тржишту. „У предглобализационом периоду међународна експанзија фирми се одвијала кроз повећан увоз. Крупна промена се десила у последње три деценије, када су велике компаније уместо експанзије извоза, своју стратегију наступа на иностраном тржишту почеле заснивати на директним међународним улагањима, новим формама међународне трговине, договарању и сарадњи” (Савић, Ј. 2001, 2002). Анализа инвестиционих токова у државама ОЕЦД-а у периоду од 1996–1999. године, показује да је прилив (inflows) страних директних инвестиција (СДИ) повећан за скоро 3 пута, док је одлив (outflows) СДИ из ових земаља порастао преко 2,2 пута. Преко 3/4 укупних страних

Поред поменутих опшних тенденција развоја, сваки од светских градова задржава и даље своју специфичну структуру као обележје индивидуалности, нпр. у случају Париза реч је о конфекцијској индустрији, фармацеутској и посебно индустрији парфема, као доминатним индустријским областима.

директних улагања је привучено у државама ОЕЦД-а. У целини, највећи део СДИ је одлазио у САД, нешто мањи у земље Европе, а најмањи у Јапан и остале ОЕЦД државе. На глобалном светском нивоу су се формирале три производно–тржишне регије у Европи, Северној Америци и далекоисточној Азији. Европске земље преферирају улагања у друге државе ЕУ и у Северну Америку, САД већим делом инвестира у ЕУ и Канаду, док Јапан осим у индустрије далекоисточних земаља, значајне инвестиције реализује у ЕУ и САД⁹. Ово је потврда раније поменутих „глобалних играча” - земље трилатерале, с једне, и новоиндустријализоване државе, с друге стране.

Такође, глобализација се не одвија на истоветан начин унутар свих сегмената индустрије. Основни покретач интеграције производње је развој технологије и научних сазнања и крупне разлике постоје између металске индустрије (која углавном производи полуфабрикате), индустрија трајних финалних потрошних производа (моторна возила, електроника и сл.) и индустрија са високим уделом савременог научно–техничког прогреса (компјутери, телекомуникациона опрема и сл.). Према извештају ОЕЦД-а (1996), када је реч о компјутерској индустрији, ширење глобализације базирано је на интернационализацији специфичних предности фирми, што значи да су страна директна улагања изузетно висока, као и удео прекограничних фирми у укупној продаји, а сарадња унутар фирми одвија се у оквиру технологије због пресудне важности иновација производа. Глобализација унутар комплекса трајних потрошних добара као полуинтензивне индустрије углавном се одвија кроз трговину компонентама, односно кроз вертикалну интеграцију предузећа из различитих земаља. Полупроизводи из металског комплекса, због локационе зависности производње (од распрострањеност метала, еколошких норми, високих транспортни трошкови и др.) мање учествују у трговини између фирми, те се глобализација овог комплекса темељи на великом обиму производње, расту продуктивности, укупне ефикасности. Глобализација је нарочито захватила тзв. склапајуће гране индустрије, у којима се висок техничко–технолошки ниво може брзо ефектуирати, односно остварити задовољавајући профит. Поред разлика у суделовању појединих индустријских грана у глобализационом процесу, присутне су и разлике у степену глобализације на нижем нивоу, нивоу индустријских предузећа¹⁰.

Сумирајући ставове о глобализацији индустрије, Савић закључује да она развијеним земљама доноси високу економску ефикасност и богатство, и истовремено

⁹ Посматрано регионално, преко 50% инвестиција ЕУ је ишао управо у земље ЕУ, а изузетак су В. Британија и Шпанија које су, на пример, већину инвестиција усмеравале у земље Латинске Америке. Америчка и јапанска директна улагања су имала тенденцију окретања ка интеррегионалној сарадњи, али је истовремено значајан део америчких инвестиција био намењен Европској унији (нарочито В. Британији и Холандији). Знатан пораст СДИ остварен је у земљама југоисточне и источне Азије, што је обезбеђивало изнадпросечан раст индустријске производње ових земаља, и стварало додатни простор за нове стране директне инвестиције. Нешто умеренији раст СДИ је забележен у земљама Латинске Америке и централне и источне Европе. Раних деведесетих година, 4/5 укупних инвестиционих прилива изван ОЕЦД земаља се односило на десет земаља (Кина, Сингапур, Аргентина, Бразил, Малезија, Индонезија, Тајланд, Мађарска, Чешка и Пољска, уз напомену да се последње три државе примљене у ОЕЦД средином 90-тих година), што значи да је велики број мање развијених земаља света био недовољно укључен у процес глобализације. Детаљније: Savić, Lj., 2001: 43-46, Табела 1-3.

¹⁰ Глобализација фирми, односно експанзија компаративних предности креће се у интервалу од благе до високо глобализоване индустријске активности (Savić, Lj., 2001: 52-53, према Globalization of industry, 1996): (1) најнижи степен глобализације се односи на активности на домаћем тржишту које имају за циљ да се обогати укупна понуда; (2) мала глобализација карактерише мале и средње мале фирме које извозе путем посредника са ограниченим запошљавањем страних стручњака; (3) умерена глобализација је нпр. у индустрији одеће, при чему део производног процеса (дизајн, развој и др.) задржан је у матичној компанији; (4) знатна глобализација присутна је нпр. у индустрији моторних возила, где поред производње делова и део развојног процеса, функције дизајна, финансија, маркетинга и трговине компонентама између филијала и компаније, се одвија и у филијалама матичних компанија, док је (5) најизраженија глобализација у гранама са високим уделом савременог научно–техничког прогреса (компјутерска индустрија, телекомуникациска опрема) у оквиру којих је екстремно висок ниво међународних улагања, висок удео продаје иностраних филијала и веома развијена трговина компонентама и финалним производима.

интензивира конкуренцију. Земљама у развоју, које карактерише низак економски раст и висока незапосленост, нуди ефикасно прилагођавање. „Тиме је основни циљ глобализације постигнут, али само за лидере, односно компаније из најразвијенијих земаља света, обзиром да се овај процес одвија под њиховом непосредном контролом. Услед могућих и веома изражених конфликта интереса фирми па и земаља, глобализација намеће снажну потребу сарадње на светском нивоу”. С обзиром да су мање развијене државе света, поред позитивних изложене и негативним последицама процеса глобализације, Савић наглашава потребу да се националне политике развоја индустрије, прилагођавају измењеним околностима у свету кроз „политике олакшавања глобализације, политике преоријентације и политике редуковања повремених глобализационих удара” (Savić, Lj. 2001).

Једно од најконтроверзнијих објашњења у дебатама о деиндустријализацији везано је за деловање економске глобализације. Проучавање веза и односа између **глобализације и деиндустријализације** најчешће се своди на начин, величину и размеру утицаја глобализације првенствено на смањење запослености у производном сектору. Трагајући за одговором о узроцима тог смањења, истраживачи (економисти, социолози, географи, политиколози...) анализирају функционалну зависност промене производне запослености од поједина обележја глобализације, као на пример: трговински биланс, однос увоза и извоза добара, обим, правци и модели инвестиционих улагања итд.

Према Brady, D., Danniston, R. (2006), шездесетих година прошлог века производна запосленост износила је у просеку 40% укупне запослености у развијеним економијама (кретала се у распону од 22% у, тада мање индустријализованој Ирској, до 50% у Немачкој и Швајцарској). Године 2001. масовна деиндустријализација осетила се у скоро свим развијеним државама света – број запослених у производњи је смањен у просеку за 25% са благим осцилацијама током периода 1960-99. година¹¹. Аутори указују да су ранија истраживања промене производне запослености сугерисала да је економска глобализација основни узрок тих тенденција (Bluestone, B., Harrison, B., Wood, A.), а да су каснија истраживања уобличена у Rowthorn-овом моделу, ублажила утицај глобализације дајући предност деловању унутрашњих фактора развоја на смањење удела производне у укупној запослености. Проучавајући разлоге затварања фабрика и опадања производње у САД-у, касних 70-тих и раних 80-тих година, Harrison и Bluestone (1988) сматрају да је глобализација начинила „почетни потез” ка смањењу производне запослености, јер је производња изван граница САД преузела део домаће производње. На врло чврсту везу глобализације и деиндустријализације указује Wood (1994), наглашавајући да је с порастом обима слободне трговине, транспорта и комуникација олакшано кретање производа из земаља у развоју и повезивање са привредама развијених држава. Томе треба додати и компаративне предности мање развијених држава, пре свега у јефтинијој и мање квалификованој радној снази. Из тог разлога, повећање обима трговине са земљама у развоју допринело је деиндустријализацији. С тиме се слаже и Alderson, A. (1999: 718), који посебно наглашава значај директних инвестиција те увоза и извоза производних добара из мање развијених држава. Међутим, Brady и Danniston критикују поменуте ставове сматрајући да глобализација у почетним фазама није могла бити главни узрок деиндустријализације, нарочито за развијене економије, као што су САД из неколико разлога. У раним фазама, глобализација је била релативно мала, те прве студије о глобализацији и њеном утицају на деиндустријализацију ипак нису дале репрезентативну слику интернационалне размене, јер је увоз из земаља у развоју чинио мали део укупне трговине, а знатно већа интернационална размена одвијала се између развијених држава

¹¹ Аутори су анализирали 18 развијених држава света током периода 1960-2001. године и бројне варијабле: производна запосленост, БДП по становнику, незапосленост, запосленост у пољопривреди, инфлација и индикаторе о међународним инвестицијама и трговини (Brady, D., Danniston, R. 2006: Economic Globalization, Industrialization and Deindustrialization in Affluent Democracies, *Social Forces*, Vol. 85, No 1, 297-329).

света међусобно; отуда сматрају да су за разматрање односа између глобализације и деиндустријализације неопходна детаљније истраживања економског развоја и његовог растућег тренда.

Резултати истраживања квантификације утицаја појединих фактора на промену удела производне у укупној запослености у развијеним државама економиста R. Rowthorn и R. Ramaswamy (1997, 1998/9) указали су да је смањење производне запослености првенствено последица већег пораста продуктивности рада у производном сектору у односу на услужни, промењеног обрасца потражње производних добара и услуга (за којима је већа тражња), а глобализација посматрана кроз трговински биланс на релацији Север-Југ имала је мали утицај (нпр. утицај трговинске размене износио је мање од 1/5 у укупном обиму смањења запослености у производном сектору развијених држава)¹². Каснијим истраживањима Rowthorn, R. Coutts, K. (2004) проширују и ажурирају анализу, уводе у модел нове варијабле које се односе на трговинску размену са Кином и детаљније се баве ефектима деловања на производну запосленост у В. Британији и САД. И поред незнатне измене резултата, закључци анализе су слични онима из претходних студије.

Brady, D. и Danniston, R. се не слажу у потпуности са поменутиим ставовима и истичу позитивне и негативне ефекте глобализације. На основу истраживања износе закључак да је „рана” глобализација имала позитиван ефекат на производну запосленост у периоду од 1960-75 године; у тој иницијалној фази глобализације производња унутар држава се ширила како се повећавао обим међународне трговине и пласман инвестиција. У другом периоду, од 1975-2001. године, глобализација прелази у више ниво развоја коју је пратило и смањење удела производне у укупној запослености. Тиме сугеришу да нижи ниво глобализације узрокује индустријализацију, а виши ниво деиндустријализацију¹³.

Наведени ставови генералишу основна тумачења повезаности глобализације и деиндустријализације када је реч о развијеним државама. Свакако да постоје разлике и међу индустријски развијеним државама због специфичности самог процеса деиндустријализације (смањења производног сектора у погледу обима ангажоване радне снаге, обима производње, финансијских резултата пословања, привредне, индустријске структуре...) и различитих модалитета суделовања држава у интернационалним економским токовима. У посебном положају су се нашле државе у транзицији. Евидентна

¹² Истраживањем су обухваћене следеће варијабле: зависна варијабла је удео производне у укупној запослености, а као независне: стопа продуктивности рада, цене, бруто домаћи производ, доходак, укупна трговински салдо, потом увоз-извоз на релацији Север-Југ, стопа незапослености, инвестиције. Детаљније: Rowthorn, R., Ramaswamy, R. (1997). *Deindustrialization: Causes and Implications*; Rowthorn, R., Ramaswamy, R. (1998/1999). *Growth, Trade and Deindustrialization*, као и ранија проучавања Rowthorn, R., Wells, J. R. (1987). *De-Industrialization and Foreign Trade*.

¹³ Социолози Brady, D. и Danniston, R. сматрају да унутрашња динамика развоја фирме (кроз савремену технологију и раст продуктивности) није основни фактор смањења запослености и да поменути модел (Rowthorn, Ramaswamy) претпоставља линеарну везу између глобализације и производње у анализираним државама. Указују да је понашање фирми далеко више под утицајем спољашњих фактора и да недостаје истраживање нелинеарних промена у начину како глобализација функционише током времена.

Поменути ставове уобличио су у криволинијски модел повезаности између глобализације и производне запослености назван модел *диференцијације-сатурације*. У овом моделу, аутори указују на два различита процеса у зависности од нивоа глобализације: диференцијацију и сатурацију производње. Иницијална фаза глобализације може проузроковати диференцијацију производње која се одвија кроз специјализацију и развој појединих производних области привређивања чији су производи намењени, пре свега, страном тржишту, што се рефлектује на повећање производне запослености у апсолутним и релативним односима. На вишем нивоу развоја, глобализација резултира сатурацијом – zasiћењем, која поткопава производну запосленост. На том нивоу, глобализација подстиче конкуренцију за домаће произвођаче који наилазе на бројне тешкоће у погледу одржавања постојећег обима радне снаге. Глобализација изазива мимички изоморфизам, који се манифестује имитирањем начина функционисања фирми (промене у једној фабрици било у погледу смањења обима радне снаге или обима производње, копирају и друге фабрике). На крају, глобализација доприноси специјализацији и промени односа фаворизујући капиталисте и менаџере у односу на раднике (управа и власници производних фирми редуцирају радну снагу под претњом релокације производње). Детаљније: Brady, D., Denniston, R. (2006: 301-305).

деиндустријализација у њима била је под директним утицајем два истовремена процеса: (1) транзиције из централно планске привреде социјалистичког типа у тржишну економију засновану на приватном власништву и (2) интеграције у глобалну економију¹⁴.

Истраживања бројних аутора (Maddison, Townsend, Martin, Watts, Knox, Hayter, Scott) указују на дуготрајну и комплексну географску еволуцију производње¹⁵. Географске промене у локацији производње дешавале су се истовремено кад и реорганизација унутар производног процеса. Увођење нових форми организације рада, флексибилне производне технике, нови услови, односно захтеви у погледу запослених, те нове технологије отвориле су и нове могућности у просторној реорганизацији производње, тиме и нову конфигурацију савременог индустријског простора. **Нови индустријски простор** - „*new industrial space*” (A. Scott, 1988) одсликава савремени процес индустријализације (са ICT као кључним фактором) који се одвија нелимитиран државним границама и изван је раније утврђених погледа на факторе локације индустрије. Историјски посматрано „нови циклус индустријализације креира нови индустријски простор” (Hayter, R. 1997: 45), који уједно појачава снагу појединих постојећих центара, поткопава раст и развој углавном старих центара из раних фаза индустријализације и ствара нове центре. Ови последњи нису само центри производње него центри комплексне структуре активности, где се у циљу стварања конкурентног производа агломерирају производни капацитети, технолошке и научне институције и специфичне услуге.

Растућа међузависност актера у отвореној економији, интернационализација производње, токови капитала, радне снаге, дифузија знања и информација, те нови производни концепти (флексибилне производне технике) подржани технолошким променама имају и своју просторну („хоризонталну”) димензију видљиву на различитим нивоима и с бројних аспеката. Тако на пример на националном, односно транснационалном (глобалном) нивоу уочавају се промене дестинације производње, пре свега кроз процес глобализације индустрије у којој водећу улогу имају ТНК, а основни механизам њиховог деловања су директне инвестиције и која укључује, поред високо индустријски развијених и друге државе, посебно групу новоиндустријализованих држава (“мали и велики тигрови”). Следећи аспект може се односити на креирање савремених просторних форми за смештај производних активности - технополиси, индустријски, технолошки, научни паркови и др. и њихову улогу у ширем регионалном окружењу. Уједно, на локалном, урбаном нивоу могу се уочити промене у коришћењу земљишта из перспективе урбане структуре, односа центра и периферије, формирања нових индустријских зона и паркова (као *greenfield* локације), могућност ревитализације производње у оквиру старијих индустријских комплекса/локалитета или пак функцијска конверзија ових локалитета кроз разне облике јавних интервенција у циљу новог начина коришћења (*brownfield* локације).

¹⁴ О томе детаљније: Мрак, М. (2000). Globalization: Trends, Challenges and Opportunities for Country in Transition. In: Globalization and the Integration of Industry in the Region, Session I, UNIDO; Kiss, E. (2004). Spatial Impacts of Post-Socialist Industrial Transformation in the Major Hungarian Cities. *European Urban and Regional Studies* 11; Lorber L. (1999). The Economic Transition of Slovenia in the Process of Globalisation. *Acta geographica* 39; Mickiewicz, T., Zalewska A. (2005). De-industrialisation and the Post-Communist Transition. Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe. Working Paper No. 59; Müller, B., Finka, M., Lintz, G. (eds) (2005). Rise and Decline of Industry in Central and Eastern Europe. Springer; Грчић М., Паткај, И. (2006). Структурне промене и регионална диференцијација индустрије Србије у периоду транзиције (1988-2005). *Гласник Српског географског друштва LXXXVI бр. 2* (97-112) и др.

¹⁵ Истраживања су објављена у бројним публикацијама, нпр: Martin, R., Rowthorn B. (eds) (1986). The geography of deindustrialisation. Basingstoke, Hampshire: Macmillan; Townsend, A. R. (1983). The impact of recession London: Croom Helm, Knox, P.N., Agnew J. (1994). The geography of the world economy. London: Routledge; Watts, H. D. (1987). Industrial geography. New York: Wiley, Scott, A. J. (1988). New industrial spaces. London: Pion; Maddison, A. (1991). Dynamic forces in capitalist development. Oxford University Press; Hayter, R. (1997). The Dynamics of Industrial Location. John Wiley & Sons Inc.

„Нови индустријски простор” одраз је организације производног процеса кроз дисперзију у различитим местима у првом кораку, а потом обједињење у следећем кораку. При том, особеност сваког појединачног корака производног процеса је специфична радна снага и карактеристично окружење. У контексту проучавања значаја индустрије у урбаној структури, географ Н. Karter (1995: 199-200) презентују типологију савремених индустријских простора према М. Castells и Р. Hall (1994) која укључује 5 елемената:

- *индустријски комплекс* високотехнолошких фирми (нпр. Силицијумска долина - Silicon valley);
- *научни градови* као планске урбане целине са искључиво развојним и научно-истраживачки комплексима, без производне функције, и са основном сврхом креирање високог нивоа научних сазнања која се међусобно повезују у циљу стварања научних иновација нпр. Академгородок у близини Новосибирска у Сибиру, Цукуба (Tsukuba) у Јапану североисточно од Токија;
- *технолошки паркови* такође плански формиране целине за развој и повезивање високе технологије, научних сазнања и производње (простор дуж коридора М4 у В. Британији, у близини Кембриџа, Софија-Антиполис (Sophia-Antipolis) у близини Нице у јужној Француској);
- *технополис* као развојни модел део је програма регионалног планирања у којем је развој периферних и слабије развијених региона стимулисан концентрацијом јавних и приватних истраживачких института, промоцијом хибридне технологије, побољшањем локалних универзитетских лабораторија, успостављењем технолошких центара, заједничких истраживачких и развојних пројеката, нпр. Сендај (Sendai) северно од Токија са индустријским и истраживачким парком, као и резиденцијалним подручјем;
- препорођена стара подручја укључује старе центре који својом величином и значајем су атрактивне за високо технолошке индустрије (Route 128, као примарна целина агломерирања high tech индустрија око Бостона у САД).

У презентованој типологији индустријских комплекса 21. века, локациони фактори савремене индустрије у великој мери дефинишу смештај нових форми - паркова у урбаној периферији, а за локацију производних капацитета најзначајнија је густина мреже центара истраживања и развоја, што неизбежно има велике последице на урбану структуру¹⁶.

Након индустријализације, деиндустријализације, реиндустријализације, Зековић С. наводи процес просторне реинтеграције производње као најновију тенденцију у еволуцији просторног развоја индустрије. С аспекта развоја нових видова локације индустрије, из великог скупа локационих фактора наглашава предност следећих: „високо-стручни кадар, научно-истраживачке и развојне институције, универзитет, тржиште, крупна регионална инфраструктура, урбана иноваторна инфраструктура.” Испољена тенденција агломерирања и груписања нових индустрија водила је формирању неколико просторно-индустријских урбаних форми, а према С. Зековић (1997: 53-56) то су: технополис (посебно заступљени у Јапану), high tech агломерације као конгломерат развојне и просторне димензије индустрије (Силицијумска долина у Калифорнији, Силицијумска клисура у Шкотској, Коридор М-4 – подручје Бристола и Јужног Велса, пут

¹⁶ Треба нагласити да је током друге половине XX века, деиндустријализација значајно умањила значај појединих врста индустрија, првенствено оних утемељених на експлоатацији и преради сировина. Сировине, посебно угљ, некада значајан локациони фактор постао је ирелевантан у погледу развоја производних капацитета. Многи градови прве индустријске револуције и индустријске регије (североисток САД-а, Мидленд у Енглеској, Рур у Немачкој, Донбас у Украјини, или Шљонск у Пољској) доживеле су економску, еколошку и социјалну кризу. Њих је карактерисала врло изражена специјализација која је егзистирала дуго низ година. И поред врло упечатљивих промена током процесом деиндустријализације, специјализација појединих индустријских центара није у потпуности ишчезла већ се трансформисала у савременију форму функционисања. Ова подручја своју будућност често траже кроз развој тематских паркова. Тако је на пример Детриот и даље специјализован центар производње аутомобила са другачијим обележјима - капацитети су редуцирани у овом центру и дисперзно рапрострањени широм САД и ван ње (Carter, Н. 1995: 26).

128 - Бостон-Масачусетс у САД и др.), научни – индустријски паркови (Кембриџ, Трст, неки немачки градови) и комплекси high tech индустрије као компоненте урбаних и просторних структура.

Поменути концепти описују различите типове просторне организације истраживачких, производних и пословних активности које се оснивају да би се стимулисала научна истраживања, развој технологије и њихова имплементација у производне процесе, тиме и развој нових предузећа¹⁷. Поред поменутих, постоје и друге просторне форме, посебно у мање развијеним регионима и у бившим социјалистичким државама, које се од касних 80-тих година налазе на путу транзиције из централно планске привреде социјалистичког типа у тржишни тип економије и које су суочене с негативним ефектима деиндустријализације (нагли пораст незапослених, врло ниски ефекти привређивања индустрије, запуштене и девастиране локације, итд.). Иако мање форме по површини у оквиру којих се одвијају иновационе пословне и/или производне активности, реч је о изузетно важни компонентама у функцији развоја конкурентне привреде засноване на знању (бизнис, односно пословно-технолошки инкубатори, иновациони центри, пословни паркови и сл).

Литература

- Alderson, A. S. (1999). Explaining Deindustrialization: Globalization, Failure, or Success? *American Sociological Review* 64 (701-21).
- Brady, D., Denniston, R. (2006). Economic Globalization, Industrialization and Deindustrialization in Affluent Democracies, *Social Forces*, Vol. 85, No 1. (297-329).
- Bluestone, B., Harrison B. (1982). *The Deindustrialization of America*. New York: Basic Books.
- Грчић, Д. М., Слукa, А. Н. (2006). *Глобални градови*. Београд: Географски факултет; Москва: Географски факултет МГУ „М.Б. Ломоносов”.
- Грчић М., Раткај, И. (2006). Структурне промене и регионална диференцијација индустрије Србије у периоду транзиције (1988-2005). *Гласник Српског географског друштва LXXXVI бр. 2* (97-112).
- Грчић, М. (2007). *Географија*, уџбеник за I и II разред средњих стручних школа. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Дерић, Б., Тошић, Д., Милетић, Р. (2001). Глобални град. У: Томић П., Станковић С., Тодоровић М. (ур.) *Зборник радова XIV конгреса географа Југославије*, Београд: Српско географско друштво (225-330).
- Ђорђевић Д., Дабовић Т. (2007). Мондијализација – негација територије. *Гласник Српског географског друштва LXXXVII бр. 2* (165-174).
- Zeković S. (1997). *Tehnički progres i regionalni razvoj industrije u Srbiji*. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Posebna izdanja 32.
- Maksimovic S. (2001). Univerzalno i posebno u našoj tranziciji. У: *Globalizacija i tržište*. Београд: Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja (31-40).
- Милетић, Р. (2003). Индустрија Београда и савремени развојни токови. У: Стојков, Б. (ур.) *Београд и његов регион*. Београд: Географски факултет – Институт за просторно планирање, Асоцијација просторних планера Србије (218- 228).
- Пушић, Јб. (2001). *Одрживи град, ка једној социологији окружења*, Београд: Независна издања Слободан Мишић.
- Rowthorn R., Ramaswamy R. (1997). Deindustrialization: Causes and Implications. *Working Paper of the International Monetary Fund*; Paper 97.
- Rowthorn, R., Ramaswamy, R. (1998). Growth, Trade and Deindustrialization.. *Working Paper of the International Monetary Fund*; Paper 98. (Rowthorn, R. E., Ramaswamy, R. 1999. Growth, Trade and Deindustrialization, IMF Staff Papers, vol. 46, no. 1).
- Rowthorn, R. Coutts, K. (2004). De-industrialisation and the balance of payments in advanced economies. *Cambridge Journal of Economics*, 28 (767-790).
- Savić, Lj. (2001). Globalizacija industrije. *Industrija*, No. 1-4 (39-56).
- Savić, Lj. (2002). *Ekonomika industrije*. Београд: Економски факултет.
- Santos, B. de S. (2002). *The Processes of Globalisation*. Eurozine, 68/14 (prevod Glišić S. Procesi globalizacije. Београд: Реč – часопис за књижевност и културу и друштвена питања).
- Sassen, S. (1994). *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.

¹⁷ Могу се уочити варијације у погледу категоризације појединих целина у одређену просторну форму. То је из разлога што не постоје прецизне и јединствене дефиниције, веома често се појмови, иначе веома блиски, користе као синоними, а присутно је и неподударане појмова у различитим земљама.

- Taylor, P., Flint, C. (2000). *Political Geography: World Economy, nation-state & locality*. London: Prentice Hall (forth edition).
- Тодоровић, М., Стојановић, Б. (2005). Глобализација и регионализација – детерминантне трансформације и процеса интеграције геопростора. *Гласник Српског географског друштва LXXXV бр. 1* (167-174).
- Тошић, Д., Крунић Н. (2005). Урбане агломерације у функцији регионалне интеграције Србије и Југоисточне Европе. *Гласник Српског географског друштва LXXXV бр. 1* (137-148).
- Hatzichronoglou, T. (1999). The Globalisation of Industry in the OECD Countries, OECD: STI Working Papers 2.
- Harrison, B., Bluestone, B. (1988). *The Great U-Turn*. Basic Books.
- Hayter, R. (1997). *The Dynamics of Industrial Location: The Factory, the Firm and the Production System*. John Wiley & Sons Inc.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Carter, H. (1995). *The study of urban geography*, fourth edition. London: Arnold (p 420).
- Castells, M., Hall, P. (1994). *Technopolis of the World. The Making of the Twenty-first Century Industrial Complexes*. London and New York: Routledge.
- Wood, A. (1994). *North-South Trade, Employment and Inequality*. Clarendon Press.

RADMILA MILETIĆ

Summary

GLOBAL INTERDEPENDENCE AND RESTRUCTURING OF INDUSTRIAL PRODUCTION

Supported by the accelerated pace of technological changes, price and trade liberalization, and growing significance of subnational government, globalization exposed national economies to intensive competition in greater extent than before. Survival on the global stage demands restructuring of the economies in developed and less developed countries on various levels (territorial, organizational, technological, sectoral, industrial, etc.). Significant role in that path have processes of deindustrialization and tertiarization. Deindustrialization as an evolutionary stage in the industrial development, brings decrease of the traditionally organized production in the developed areas and new directions towards industries based on knowledge and modern technologies, followed by an intensive development of services. Effects of deindustrialization in territorial structure of production are visible through its reduction, dispersion and dislocation from the developed industrial areas and through a new cycle of industrialization in the peripheral zones. Two simultaneous processes are taking place: deindustrialization in the developed areas (states, regions, cities, industrial centers) and new industrialization in the less developed peripheral spaces with favorable combination of the development factors (lower wages, potentials for technology and knowledge transfers, absence of the environmental regulations and demands, etc.).

As one of manifestations of globalization process, globalization of industrial production also means cross border activities linked to investments, production, trade and development, i.e. opening of the new markets, expansion of technological and organizational advantages and decrease in costs and risks. Within the process, the main role belongs to TNC, and the basic mechanism for their functioning are direct investments. Still, globalization of industry cannot go without polarization effects concerning governmental engagement in the process, or inclusion of several industrial sectors, productions, even segments of production in the process, etc.

Discussions about mutual connections between deindustrialization and globalization are mostly led concerning the influence of economic globalization on deindustrialization, on the employment decrease in the industries of the developed countries in the first place. In the line, several various explanations are emphasized, as for example: that globalization is the main reason for the employment decrease (Bluestone, Harrison, Wood, Alderson); or the opposite, that changes taken place were primarily caused by the internal factors (increase in the labor productivity in industry, increase in the demand for services in comparison to goods, toward Rowthorn and Ramaswamy), or explanation about the two various processes in dependence on globalization level – in the initial stage (60s and 70s) globalization had a positive effect on the employment in production of goods, and afterwards, with the higher level of globalization, deindustrialization has taken place (Brady, Danniston).

In an open economy, internationalization of production, capital and labor flows, diffusion of knowledge and information, and new production conceptions (flexible production techniques) supported by the technological changes, had their spatial („horizontal”) dimension visible in various levels and from the various angles. New fields of production („*new industrial space*” according to A. Scott) are picturing the modern process of industrialization (with ICT as a key factor) taking place unlimited by the state borders and outside the limits of the previously determined views on the location factors in industry. It is possible to speak about development of the newly industrializing countries („small and big tigers”), then about creation of modern spatial modalities for production sites and potentials for interconnection of various activities and services (technopolis, industrial, technology, science parks etc.). Besides changes in national/transnational and regional level, changes in the land use inside urban structures might also be perceived, in relation between center and its periphery, new locations (greenfield investments), possibilities for production revitalization inside older industrial complexes/localities, or in functional conversion of sites aiming too achieve a new land use (brownfield investments).